

TÜRKİYE'DE EKONOMİK SEÇKİNLER

ECONOMICAL ELITES IN TURKEY

Yrd. Doç. Dr. Arda ERCAN

Kocaeli Üniversitesi, İktisadi İdari Bilimler Fakültesi, Uluslararası İlişkiler Bölümü,
arda.ercan@kocaeli.edu.tr, Kocaeli/Türkiye

ÖZ

1789 Fransız İhtilali'nin ardından tüm dünyada milliyetçi akımlar ortaya çıkmıştır. Bu tarihten sonra genel olarak ekonomide devlet kontrolü ön planda olmuştur. Ancak küreselleşme olgusuyla birlikte ekonomi üzerindeki devlet kontrolü azalmaya başlamıştır. Türkiye'de devletin ekonomi üzerinde kontrolü azalmakla birlikte, ortaya çıkan ekonomik seçkin sınıfı tamamıyla serbest piyasa tarafından şekillenmemiştir. Bu yeni sınıfın daha ziyade devlet eliyle ortaya çıktığı görülmektedir. Çalışmada Türkiye'de seçkin sınıfın ortaya çıkışı tarihsel süreç incelenerek ele alınacaktır. Çalışmada Türkiye'de ekonomik seçkin sınıfın ortaya çıkışı ve dünyadaki örneklerinden farklılaşmasının temel nedenleri ele alınarak açıklanacak ve farklılaşmalar ortaya konacaktır. Çalışmada yöntem olarak tarihsel süreçten örneklemeler alınmış ve Türkiye'de ekonomik seçkin sınıfın devlet eliyle ortaya çıkarılması açıklanmıştır.

Anahtar Kelimeler : Sınıf, Ekonomik Seçkin, Elit, Dış Politika, Karar Alıcılar

ABSTRACT

After the 1789 Revolution, nationalist movements emerged all over the world. After this date, in general, the state control of the economy has been pre-regulated. But with globalization, state control over the economy has begun to diminish. In Turkey, with the government's control over the economy declining, the emerging economic elite has not been shaped entirely by the free market. This new class appears to have emerged with the help of the state. This study will try to explain the basic reasons for the emergence of the economic elite class in Turkey and its differentiation from the examples in the world.

Key Words: Elite, Economic Elite, Foreign Policy, Decision Makers

1.GİRİŞ

Türkiye'de iktidar seçkinlerine ilişkin ve genel olarak bu alanda yapılan çalışmalar oldukça sınırlıdır. Bu nedenle yüzyılı aşkın bir süredir seçkin sınıflar aracılığı ile modernleşme çabası veren Türkiye'nin iktidar seçkinlerine yönelik yapılacak çalışmalar, yakın tarihteki seçkinler arası iktidar mücadelesinin nasıl kavramsallaştığını anlamak bakımından faydalı olacaktır. Böylece iktidar elitleri arasında yaşanan çatışma, rekabet ve ittifak eğilimleri de daha anlaşılır olacaktır.

Bu alanda yapılan çalışmaların çoğu incelendiğinde daha çok "aile tarihçiliği" tanım aralığına girebilecek bir literatür ile karşı karşıya kalırız. Seçkin sınıfın altyapısı ve dinamiklerini analiz etmekten öte, büyük kentlere yerleşmiş ve cumhuriyet tarihinde söz sahibi olmuş ailelerin biyografisini ortaya koyan çalışmalar daha yaygındır. Bu çalışmalarda öne çıkan tema ya "hızlı yükseliş" öyküsü ya da "haksız kazanç" vurgusudur (Açıkel, 2009, s. 6). Medya bu literatüre renkli dolgu maddesi üretimi ile katkı sağlamaktadır. Magazin dergiciliği olarak tanımlanan medya girişimi ile üst sınıfsal yaşam süren ailelerin özel günlerdeki yaşamı kamuoyu ile paylaşarak sınıfsal farklılaşmanın nasıl cereyan ettiği ortaya konmaktadır. Eski ve köklü aile söylemlerinin nasıl inşa edildiğini anlamak, üst kültürel seçkinliğin/seçkinciliğin bireysel yaşam düzeyinde nasıl kurumsallaştırıldığını görmek ve belki daha da önemlisi aileler arasındaki evlilik-akrabalık ve benzeri bağları geçmişe doğru yürütebilmek açısından önemli bir olanak sağlayabilmektedir (Açıkel, 2009, s. 6). Rıfat

Bali gibi akademisyenlerin 1980'lerden bu yana gelişim ve dönüşüm eğilimlerini de gözetererek yaptığı kültürel sosyolojik-antropolojik çalışmalar, yeni seçkinler ile orta sınıf katmanları arasındaki "yaşam alanlarının, yaşam biçimlerinin ve yaşam ideolojilerinin" farklılaşmasını ortaya koymak açısından oldukça faydalıdır (Bali, 2004, s21). Önemli siyasi ve sosyal mesajların verilmesi, dış politikaya yönelik yorumların yapılması iş dünyasının katıldığı etkinlikler için alışıldık bir durumdur. Aynı etkiye yerel medyanın ya da ulusal medyanın bölgesel eklerinin aracılığı ile ulaşmakta mümkündür. İş dünyasının kamusal yükümlülüklerinin görece az ya da sınırlı olması ve halk katmanlarını temsil etmek gibi ahlaki bir yükümlülüğün olmaması, ortaya çıkan bu yeni sınıfa kendisini farklılaştırma özgürlüğü sunmuştur (Açıkel,2009,s10)

Bu alanda kaynak olarak kullanılabilir bir diğer çalışma türü ise otobiyografilerdir. İş insanlarının hayatlarını anlattığı çalışmalar genel olarak, kazançlarının meşruluğunu ispatlamaya yönelik başarı öykülerinden ibarettir. Vehbi Koç hayatını anlattığı kitabının ön sözünde;

"Bu insan; sağlıklı, kafasını ve bedenini çalıştırma alışkanlığı kazanmış, dakik, sabırlı, inançlı, sadık, uyanık, düşünen, teknolojiye ve çağdaş gelişmeye inanan, başarılı olmasını ve para kazanmasını bilen, kazandığı parayı hayır işlerinde de kullanan, sağlık, kültür, sanat hizmetleri ve eğitime ağırlık veren, demokrasiye inanmış ve memleketini seven bir insan..."

Hayatının iki temel ilkesi, "kurmak" ve "yaşatmak"tır.

Bu ilkeler, meydana getirdiği kuruluşların başarılı, güvenilir, uzun ömürlü olmasını ve müesseseseleşmesini sağlamıştır.

Anılarım, Görüşlerim, Öğütlerim kitabı, yarım yüzyılı aşan bir tecrübeler dağarcığıdır.

Amacı, gelecek kuşaklara ışık tutmaya, onlara fayda sağlamaya yardımcı olmaktır.

İnsanların belirli ilkeleri olmalıdır.

Bunlar, hem iş hayatında, hem de şahsi yaşantıda bir denge ve istikrar içinde yürütülürse anlam taşır, kalıcı ve güvenilir olur."

diyerek bir başarı öyküsüne vurgu yapmıştır. (www.vehbikoc.gen.tr, 2015). Buna karşın, dönemin iç ve dış politika olaylarına yapılan referanslar ve dünya ekonomisinin yurtiçindeki yansımalarının analizinin yapılması nedeniyle bu türden metinler başarı yansıtmayan boyutlarıyla da çalışmamızda da sıklıkla kullanılacaktır.*

2. Türkiye Tarihinde Siyasal Seçkinlerin Oluşturduğu Kurumlar

Türkiye'de iktidara etki eden siyasal seçkin oluşumlarını açıklayan kaynakların ve sosyolojik çalışmaların sorunlarına değindikten sonra, kısıtlı verilerle iktidarın toplumsal kaynaklarına ve devletin toplumsal yeniden üretimdeki rolüne bakmakta fayda vardır. İktidarın toplumsal kaynakları, tarihsel dönüşümü ve dönem içindeki niteliğinin analiz edilmesi, devlet eliyle oluşturulan seçkin sınıfın politik etkilerinin anlaşılmasında yararlı olacaktır. Çalışmanın zaman sınırlaması 1945-1990 dönemi olarak belirlenmiş olmasına karşın gerek ekonomik dönüşüm, gerekse sınıfsal dönüşüm ile ilgili bir çalışma yapılırken Osmanlı döneminin ele alınması mutlaka gerekmektedir. Türkiye'de devlet ile ilgili yapılan hemen her çalışma Osmanlı dönemine göndermeleri içermektedir. Osmanlı idari yapısı Cumhuriyet ile birtakım değişikliklere uğramakla birlikte ana hatları ile yeni devlete miras kalmıştır (Tamer, 1979, s. 173). Bu mirasın en önemli noktası ise devletin Osmanlı'da merkezi bir yönetim aygıtı olarak tüm toplumu denetim altında tutmasıdır (Heper, 1985, s. 2). Ayrıca konumuz bakımından Osmanlı dönemine değinmeyi gerektiren bir diğer husus ise dış müdahalelerdir. Sınıf yapısında meydana gelen ve gelebilecek olan her tür değişime zamanın küresel güçlerinin müdahale etmesi, içteki sınıf yapısının küresel ekonomi politik ile ne kadar kuvvetli bir bağ içinde olduğunu göstermektedir. Bunun en belirgin örneklerinden biri Kavalalı Mehmet Ali Paşa'nın Osmanlı toprak sistemindeki bozulmayı fırsat bilerek merkantilist bir yönetim planı yapması, Magna Carta ile benzer süreçten geçen İngiltere'nin müdahalesine uğramasıdır.

Bu nedenle bu bölümde kapitalizm öncesi Osmanlı döneminden doksanlı yıllara Türkiye'de seçkin sınıf oluşumu analiz edilerek, özellikle ekonomik seçkinlerin politik alanda etkilerinin küresel ekonomi politik ile beraber nasıl şekil aldığı ele alınacaktır.

* Bu konuda birçok biyografi ya da otobiyografi örneği bulmak mümkündür. Nitelikli bir örnek olarak bkz. Can Dündar, Vehbi Koç, Doğan Kitap, 2006, İstanbul.

2.1. İmparatorluktan Cumhuriyete Seçkinler

2.1.1. Osmanlı'da Sınıf Yapısı

Batı Avrupa'ya özgü feodal yapılanma sistemi ile Osmanlı'nın yapılanması ciddi farklılıklar taşımaktadır. Bu nedenle Osmanlı sınıf yapılanmasının feodal olmadığı, tarihsel bakımdan kendisinden önce gelen Bizans ve Doğu Roma örneklerinde olduğu gibi merkezi bürokrasinin bağımsız konumdaki köylülerin artı değerine el koyarak sarayın politik iktidarının sürmesini sağlamaktadır (Keyder,2013,s16).

Osmanlı döneminde toprağın mutlak sahibi devlettir. Devlet bir çift öküzün sürebileceği miktarda toprağın kullanım hakkını çiftçiye verir bunun karşılığında "artı değer" vergi olarak devlete döner (İnalçık, 1959, s. 59). Vergiyi toplama görevi ise merkezi otorite tarafından görevlendirilen memurlara verilmiştir ve bu memurların ayrıcalıklı konumu hanedan tarafından kolaylıkla geri alınabilmektedir. 15. yüzyıl sonuna kadar Osmanlı yapılanması içinde hanedan ailesi dışında varlığını başkalarına borçlu olmayan kimse yoktur (Keyder,2013,s21). Ancak 16. yüzyıla gelindiğinde Amerika kıtasının ve Ümit Burnu'nun bulunması sömürgeci güçlere yeni avantajlar sağlamıştır. Kapalı ekonomi ile yönetilen Osmanlı'da ise hızlı nüfus artışı sonucunda fiyatlar artarken, yeni ticaret alanları ve yolları sayesinde Avrupa'da ekonomi hızla güç kazanmıştır (Barkan & McCarty, 1975, s. 5-7). Osmanlı toprak sisteminin temeli de bu dönemde çökmeye başlamıştır. Memurlar artan enflasyon sonucu topladığı vergi ile askeri ihtiyaçları karşılayamaz hale gelmiş ve kendilerine hak tanınan toprakları terk etmeye başlamıştır. Birçok yerde köylüler yeni yerlere göç ederek oradaki toprakları tarıma açmış ve vergisini ödeyerek bu topraklarda tasarruf hakkı kazanmıştır (Barkan & McCarty, 1975, s. 7).

Ticaret yollarının değişmesi sonucunda, küresel ekonominin şekil değişikliği, Osmanlı toprak düzenini de etkiledi ve iltizam düzeni denilen bir yapılanma ortaya çıktı. İltizam ile verginin tahsil, hatta tahakkuk etmesinden aylarca evvel, peşini yatırmak mecburiyeti, şartlardan biri haline gelmişti (Genç, 2000, s. 104). Böylece ayan sınıfı Osmanlı'da güç kazanmaya başladı. Hem çiftçinin üretiminden vergi alan hem de bölgede ticareti elinde tutan bu sınıf kısa sürede sarayın mutlak hâkimiyetine karşı bir tehdit olarak görülmeye başlamıştır. Rumeli ayanı Mehmet Ali Paşa'nın Mısır valiliğine atanması ve vilayeti merkantilist amaçlara göre yönetmesi, büyük güçlere karşı mahalli güçlerin tehdit oluşturması anlamına gelmekteydi. Bu ortamda padişah ile Mehmet Ali Paşa arasında yaşanan mücadelede Magna Carta deneyimini yaşayan İngiltere saraydan yana bir tutum ile ortaya çıkmış ve vakitsiz milli ekonomi tecrübesi son bulmuştur (V.J. Puryear'dan aktaran Keyder, 2013, s.26). Böylece ayan sınıfı, feodal aristokrat bir sınıfın oluşması doğrultusunda başarısız bir girişim olarak görülebilir. Nitekim bir sınıf olarak ortaya çıkmanın maddi gereklerini yerine getirebilmenin yanı sıra, siyasal iktidarı paylaşma yolunda özel niyetleri de var gibiydi (Keyder,2013,s27).

19. yüzyıla ayan sınıfın başarısızlığı ile girildiğinde, Keyder'in deyimi ile "periferileşme" dönemi başlamıştır (Keyder,2013,s37). Toplumsal sınıf yapısı temelde servet biriktirme imkânına sahip olmayan çok sayıda üretici ve saraya yüzde yüz bağlı/bağımlı memur sınıfından oluşmaktadır. Bu memur sınıfın yapısının değişmesi ise üst üste kaybedilen savaşların bir neticesidir. Her istediğini alan Osmanlı yapısının yerini Avrupa diplomasisine ve dengelerine boyun eğen Osmanlı'ya bırakması, özellikle imparatorluğun dış ilişkileri ile ilgilenen sivil bürokrasinin güçlenmesine yol açmıştır. Bu pragmatik sınıf Osmanlı için kaçınılmaz yol olarak reformu işaret etmektedir (C.Finley, Bureucratic Reform: S.J Shaw, Between Old and New: The Ottoman Empire under Sultan Selim III, 1789-1807, Harvard1971'den aktaran Keyder,2013,s.40). Geleneksel düzenin yeniden inşa edilmesine alternatif olarak ortaya çıkan Avrupa devletlerarası sistemine ve kapitalist ekonomiye geçme arzusu baskın çıkmış ve bürokrasi sınıfı kapitalizmin sağladığı özgürlüğü, Osmanlı klasik yapısındaki sarayın mutlak üstünlüğüne tercih etmiştir.

Jöntürk zihniyeti ve yapılanması ise emperyalizmin doğrudan dayatması ile açıklanamayacak bir harekettir. Osmanlı ticaret hayatı büyük ölçüde gayrimüslimlere dayanmaktadır. Ülkenin geleneksel sanayisi rekabetten uzaktır. 1915 yılında yapılan sanayi sayımına göre on kişiden fazla işçi çalıştıran fabrika sayısı sadece 264'tür.

Tablo 1. 1915 Yılında Sanayi Kuruluşlarının Sektörel Dağılımı

Sektör	İşletme Sayısı	Kamu Kuruluşu	Anonim Şirket	Özel Firma
Gıda Sanayii	75	1	8	66
Çimento, Seramik	17	1	5	11
Deri Sanayii	13	1	1	11
Kereste Sanayii	24	-	-	24
Tekstil Sanayii	73	18	10	45
Kağıt ve Baskı Sanayii	51	1	-	50
Kimya Sanayii	11	-	4	7
Toplam	264	22	28	214

Kaynak: Gündüz Ökçün (ed.), Osmanlı Sanayii: 1913-1915 Yılları Sanayii İstatistiki, Ankara Üniversitesi SBF Yayınları, 1971, s.13

Bu tablo sonucunda yerli bir girişimci sınıfı yaratılması gerektiği görüşü hakim olmuştur (Buğra, 2013, s.68). İttihat ve Terakki Fırkası (İTF), F. Ahmad'ın çalışmasında detaylı bir şekilde belirttiği üzere, bu girişimci sınıfı yaratmak için bizzat iş dünyasına katılmaya başlamış ve Türk siyasal hayatı ile ekonomisinin yolu direkt olarak kesişmeye başlamıştır.[†] Ekonomiye dahil olan bürokratlar, sarayın merkezi kontrolünü önleme eğilimine girerek liberalizmi kabullenmiştir. Bu gelişme, çalışmanın esas dayanağını doğrulamaktadır. Saltanatın merkezi yönetimi ayakta tutabilecek gücünü yitirmesinin ve bir anlamda küresel güç konumunu kaybetmesinin ardından Türk devletinin yönetimi, dünyada hakim ekonomik akımlar ve bu akımların yön verdiği siyasal ideolojiler ile eklenmiştir. Bu dönemde, reformcu bürokratlar sadece güçsüz padişahları kontrol altında tuttuğundan değil, aynı zamanda dünya şartları batılılaşmayı amaçlayan reformların içerdiği vaatlere uygun olduğu için başarılı olmuştur (Keyder, 2013, s.69). İçe kapalı ekonomilerin başarısızlığa uğraması, dünya çapındaki reform hareketlerinin başarısını dünya ekonomisinin yön verdiği siyasal akımlara bağımlı hale getirmiştir. Ökçün'ün 1909-1930 yılları arasında kurulan anonim bankalar üzerine yaptığı çalışmasında İTF'nin özel sektörün girmediği alanlarda yatırım yapmadığı, aksine var olan alanlarda özel sektörle ortak olduğu ve yönetim kurulunda yer alanların normal vatandaş mı yoksa iktidar partisi temsilcisi mi olduğunun anlaşılamadığını ortaya koymaktadır.[‡]

Jöntürk Hareketi'nin önde gelen isimleri Osmanlı Devleti için en iyi müttefik olarak İngiltere ve Fransa'yı görmekteyken, aynı zamanda halifelik makamını da temsil eden padişah için en iyi müttefik hiçbir Müslüman sömürgesi olmayan Almanya olmuştur. Almanya açısından bakıldığında ise üç yüz milyon nüfusa sahip Müslüman dünyasının halifesi ile işbirliği içinde olmak büyük bir fırsat yaratmaktadır (Önsöy, 1982, s. 42-43). Ancak ekonomik ve siyasal anlamda İngiltere ve Fransa ile sıkı ilişkiler içinde olan İTF mensupları bu yakınlaşmaya şiddetle karşı çıkmıştır. Bu direnç neticesinde padişahın ve Kayzerin hayal ettiği Alman yanlısı İslamcılık hareketi başarısızlığa uğramıştır (Keyder, 2013, s.78). Almanya'nın Osmanlı ile yaklaşması ancak Birinci Dünya Savaşı sürecinde gerçekleşmiştir. İTF önderleri İngiltere ve Fransa'nın sürekli olarak ülkeyi paylaşma eğiliminde yürüttükleri politikardan rahatsız olmaya başlamışlardır. Paris ve Londra'dan borç talep eden Bab-ı Ali'nin olumsuz yanıt alması ve 31 Mart Vakası'na İngiliz sefaretinin destek olduğuna dair görüşlerinde hızla yayılması üzerine İttifak Devletlerinin oluşturduğu gruba yönelmek tek çare olmuştur (Sina Akşin, 31 Mart Olayı, 1972, Ankara'dan aktaran Keyder, 2013, s.78).

2.1.2. Devleti ve Burjuvaziyi İnşa Etmek

1923 yılında biten savaş İTF'nin tüm yapılanma ve planlarının da bitmesi anlamını taşımaktaydı. Savaş sonrasında görülen ve barış antlaşmalarına açıkça yansıyan Anadolu'nun pay edilmesi ve paylaşımın arta kalan parçanın batılı devletlerce kontrol edilen saray yönetimine verilmesidir. Zira İTF, başta İngiltere ve Fransa yanlısı tutum izlese de savaş sırasında Almanya'nın yanında durarak güven kaybına uğramıştır. Ancak hesaba katılmayan bir mücadele neticesinde Anadolu'da yaşanan direniş oyunun aktörlerini değiştirmiştir. Dünya Savaşı ile yıkılan ekonomisi Kurtuluş Savaşı ile iyice tükenen yeni devletin karşılaştığı ciddi problemler vardır. Osmanlı'nın son döneminde ticareti elinde tutan Rumların ülkeden uzaklaştırılması ve az sayıdaki yerli sermayenin savaş sırasında yok olması, yeni devleti inşa ederken yeni bir burjuvazi inşa etmeyi de zorunlu kılmıştır. Askeri bürokrasi tarafından kurulan merkezi cumhuriyet ilk zamanlarında ekonomik anlamda tükenmiş olan girişimci sınıf karşısında mutlak bir üstünlüğe sahip olmuştur. Yeni hükümet savaş sırasında Müslüman burjuvaziye yanına çekmeyi başarmıştır. Savaş sonrasında ise İstanbul hükümetini ortadan

[†] Bu konuda detaylı bilgi için bkz. F. Ahmad, "Vanguard of a Nescent Bourgeoisie: The Social and Economic Policy of Young Turks 1908-1918", O. Oktay ve H. İnalcık (ed.) Social and Economic History of Turkey, Ankara, 1980 içinde.

[‡] G. Ökçün, "1909-0930 Yılları Arasında A.Ş. Olarak Kurulan Bankalar", O. Okyar, Türkiye İktisat Tarihi Seminerleri, Hacettepe Yayınları, Ankara, 1975

kaldırarak merkezi güç olmuştur (Keyder,2013,s95-96). Bu yapının doğal bir sonucu olarak Türkiye’de devletin bürokratik aygıtı, batılı örneklere göre çok daha etkin bir rol üstlenmiştir (Uzgel, 2007, s.117)

1920 -1930 arasında ülke içinde sanayi durma noktasına gelmiştir. İşletmelerin çoğu on kişiden az işçi istihdam eden küçük atölyelerden oluşmaktadır.

Tablo 2. 1920-1930 Türkiye’de Sanayi Kuruluşları

Sektörler	Çalışan Kişi	İşletme Sayısı	10 Kişiden Az	10 Kişiden Fazla
Maden Sanayi	18.932	556	404	152
Tarım Sanayi	110.480	28.439	27.615	824
Dokuma Sanayi	48.025	9353	8918	435
Ağaç Sanayi	24.264	7886	7686	210
Kağıt Sanayi	2792	348	279	69
Makine	33.866 1	14.752	14.606	146
Kimya	3107	697	643	54
Ametaller	12.345	2877	2752	125
Diğer Sektörler	3044	337	292	35

Kurulu olan işletmelerin çoğu Türkiye Cumhuriyeti kurulduğunda imtiyazlarını kaybettiği için ülkeyi terk eden gayrimüslimlerin mal varlığına dayanmıştır (Buğra, 2013, s.42). Bu sermayeyi kullanan ise toprak sahipleri değil memur ve tüccarlar olmuştur.

Türkiye’nin ekonomi politikğine ve bu alanda etkili sınıf oluşumlarına yön veren bir diğer gelişme ise Lozan Antlaşmasıdır. İktisadi etkileri bir önceki bölümde anlatılan antlaşma sonucunda bağımsız bir dış ekonomik ilişki ağı örülemedi ve 1929 yılına kadar Türk dış politikasına etki edebilecek ekonomik güce özerkliğe sahip burjuva sınıfı oluşmamıştır. Sanayinin ve onu temsil eden burjuvazinin oluşumunun tamamlanmadığının en önemli göstergesi ise bu dönemde şehirli nüfusun yaşadığı hızlı düşüştür.

Tablo 3. Kentli Nüfus Sayısı

	Kentli Nüfus Sayısı	
	Savaş Öncesi	Savaş Sonrası
İstanbul	1.2 Milyon	700 bin
Aydın (İzmir)	1.6 Milyon	1.3 Milyon

Kaynak: Keyder 2013, s.104.

Kentli nüfus sayısı 1927 yılında yapılan sayım sonucunda %18’e gerilemiştir. Ankara dışında ticari önem taşıyan tüm şehirlerde kırsala eğilimi gözlenmiştir (Erder, 1978, s. 175-176). Savaş sonrası kırsal nüfusun daha ciddi oranda artmasını engelleyen ise mübadele olmuştur. Yunanistan ve Rusya’dan yeni Türk devletine dönen eğitimli ve batı kültürünü kabullenmiş nüfus, yeni devletin burjuvazisini inşa ederken, yeni ülkenin dış politikası içinde bir dayanak noktası oluşturmuştur.[§] Gayrimüslim sanayicilerin yerini almak isteyen bu grup, milliyetçi bir tavırla devlet politikalarına yaklaşmış ve devlet bürokrasisine rakip bir sınıf oluşturma eğiliminden uzak durmuştur. Milliyetçi tabanın devlet bürokrasisine paralel bir ideoloji ile güç kazanmasının ardından iktidara ait istekler beslemeye başlamıştır (Keyder,2013, s.105).

Aslında devlet ile yeni ekonomik seçkin sınıf arasındaki ilk ilişki bağı savaş sonrası mülklerin yeniden dağıtılması aşamasında başlamıştır. Bu ilişki ilk ciddi sınavını ise tarihe Cumhuriyet döneminin ilk Kürt isyanı olarak geçen olayda yaşamıştır. Türk tarih yazımında Kürt isyanı diye adlandırılan 1924-25 olayları Ankara hükümetinin karşılaştığı ilk ciddi tehdittir. Bu olay, aşiret oligarşisini ve onunla örtük bir ittifak içinde olan merkezi otoriteyi hedef alan ve içinde dini ayrılıkçı renkleri barındıran tam teşekküllü bir ayaklanmadır (Keyder, Türkiye’de Devlet ve Sınıflar, 2013, s. 108). Açık bir toprak talebi olmayan ayaklanma, yeni hükümete ülkenin homojen yapıda olmadığını ciddi biçimde hatırlatmıştır. Hükümet ayaklanma sonucunda savaş döneminin olağanüstü koşullarına dönerek, Kürt isyanını bastırmak için İstiklal mahkemelerini yeniden faaliyete geçirmiştir. Takrir-i Sükun kanunu çıkartılmış ve tüm ülkede sıkıyönetim ilan edilmiştir (Kadıoğlu, 1996, s. 2). Bu kanun bir isyanı bastırmanın ötesinde ülkedeki muhalefetin uzun bir süre sessizliğe gömülmesini sağlamıştır.**

[§] Mübadele ile gelen nüfusun yapısı ve etkileri ile ilgili bkn. J. Mc Carty , “Foundation of the Turkish Republic: Social and Economic Change”, Middle Eastern Studies, Nisan 1983.

**Dönemin muhalefet dinamikleri hakkında ayrıntılı bilgi için bkzn. Mete Tunçay, Türkiye Cumhuriyeti’nde Tek Parti Yönetiminin Kurulması (1923-1931), Ankara, 1981. Ayrıca Cemil Koçak, Tek Parti Döneminde Muhalefet, İstanbul, 2011.

Bu dönemde muhalefetin susturulması neticesinde Kemalist grup gittikçe daha sekte bir tutum içine girmiştir. 1925 yılında 120.000 olan gazete satışı sayısı 1926'da 50.000'in altına düşmüştür. Şapka Kanunu'na muhalefet etmekten 70 kişi asılmıştır(Keyder,2013,s110). Muhafif tüm sesler susturulmuş ve çok partili yaşam denemesi sonlandırılarak Terakki Perver Cumhuriyet Fırkası'nın önde gelen tüm isimleri yargılanarak, sürgüne gönderilmiştir.

1920'li yılların sonuna gelindiğinde gelişimini geç tamamlamış ve liberalizmi tehdit olarak algılayan Almanya ve İtalya, çareyi "ulus devlet" inşa etmekte bulmuştur. Sınıf oluşumunu tamamlayamamış ve gelişiminin başında olan yeni cumhuriyetin ihtiyacı da anti liberal bir sınıf yaratmaktır. Bunun için yapılması gerekenin ise bir yandan pazarın örgütlenmesine izin veren diğer yandan kendisini rakip toplumsal örgütlenme ilkeleriyle savaştan merkezi denkleme geri dönülmesi olduğu düşünülmüştür (Keyder,2013,s115).

1929'a gelindiğinde, bürokrasinin iktidar kanadı sınıf içi mücadelede kazandığı güce güvenerek Takrir-i Sükun Kanunu'nu askıya almıştır. Bu hamlede önemli bir etkende Lozan antlaşmasının 1929 yılına kadar Osmanlı dış ticaret rejiminin devam etmesini zorunlu kılmasıdır. Kurmuş ve Boratav bu durumun devlet tekelindeki mallara sağlanan istisna ile aşılabileceği halde bu yönde bir çalışma yapılmadığını ve bu alanlarında imtiyazlı sınıflara bırakıldığını belirtmişlerdir (Kurmuş, 1979). 1929 yılında yaşanan ekonomik bunalım sonucunda ticaret burjuvazisi yeni bir iktisadi politikalar paketinin hayata geçmesi için çalışmalar başlatmıştır. Krizle mücadele amacı ile alınan tedbirler devlet ve yönetim anlayışında bir dizi değişikliği zorunlu kılmıştır. Küresel ekonomide yaşanan dalgalanmalar karşısında ülke içinde dengeleri muhafaza etmenin mümkün olmadığını anlayan merkezi hükümet tamamen dışa bağlı olan para politikalarında değişime gitme kararı almıştır. Müdahale gücünden tamamen yoksun olan iktidar, para basma yetkisini elinde bulunduran İngiliz – Fransız ortaklığındaki Osmanlı Bankası yerine döviz politikalarına hakim olacak Merkez Bankası'nı kurmuştur(www.tcmb.gov.tr). Ayrıca Milli İktisat ve Tasarruf Cemiyeti ithal tüketimi azaltmak ve tasarrufu arttırmak için kurulmuştur. Cemiyetin örgütlenme tarzı "yarı resmi" niteliğinden dolayı dikkate değer. Projenin tamamının hükümetçe tasarlanmasına ve uygulanmasına ve bütün mebusların üye kaydedilmesine rağmen bu, şeklen bir dernekti. Bu tür bir düzenleme, Cemiyet tarafından toplanan ve Mussolini dönemi *corporazione*'lerine benzer bir biçimde Türk sanayicilerinin sektörlerine göre örgütlenmesini tavsiye eden 1930 Sanayi Kongresi'nde de devam etti. Bu girişimlerin önemli bir yönü, hükümetin toplumsal örgütlenme alanını, sadece doğrudan doğruya değil, aynı zamanda fiilen merkezi otoritenin fiilen kontrolü altında olan ideolojik aygıtlar aracılığıyla işgal etme eğilimini ortaya koymuştu (Keyder, Türkiye'de Devlet ve Sınıflar, 2013, s. 126).

Bu dönemde sınıfsız, nizam ve tesanüt temini sağlamış toplum modelini sağlamak amacı altında bir dizi önlem alınmıştır (Yetkin, 1983, s. 93). Kürt isyanı sonrası doğuda devlet desteği alan ve bu sayede güçlenen Türk Ocakları kapatılarak tüm varlıklarının partiye verilmesi sağlanmıştır. 1931 yılında çıkartılan "Matbuat Kanunu" ile basın denetim altına alınmıştır (Mazıcı, 1987, s. 2). Bu yasaya göre;

- ✓ Basın özgürlüğü ve basılı eserlerin yayını, bu yasada yazılı hükümlere bağlıdır (md.1).
- ✓ Gazete ve dergi sahiplerinde aşağıdaki kayıt ve niteliklerin bulunması şarttır.
- ✓ Vatan, Ulusal Savaş, Cumhuriyet ve devrim aleyhinde bulunup da herhangi bir divan ve mahkeme tarafından mahkum olmamak (md,12-k);
- ✓ Ulusal Savaş'ta işgal altında düşman emellerine hizmet edici yayın yapmış olmamak (md.12-m) gerekmektedir.
- ✓ Bireylerin kişisel ya da özel yaşamlarını ima yoluyla bile olsa yayınlayanlar para ve hapis cezalarına çarptırılmaktadırlar (md.29).
- ✓ İntihar olaylarını o yerin en büyük zabıta memurundan izin almaksızın yayınlamak yasaktır (md.30).
- ✓ TBMM üyelerine, bakanlar kuruluna, devlet memurlarının onur ve şereflerini kırıcı, zan altında bırakıcı yayın yapanlar para ve hapis cezalarına çarptırılmaktadırlar (md.30).
- ✓ Türk Ceza Kanunu'nun 426. ve 427. maddelerine göre müstehcen, halkın ar ve haya duygularını inciten ve ayıp sayılan şeyler [yayınlanamaz] (md.31).
- ✓ Bir kimsenin namusunu çiğneyecek ve saygınlığını sarsacak ya da şöhret ve servetine zarar verecek bir maddeyi yayınlamak tehditte [ya da şantaj] yönelenler TCK'nun 192. maddesi gereğince ceza görmektedir (md.32).
- ✓ Padişahlık ve hilafetçilik yolunda ve komünistlik ve anarşistliğe kışkırtan yayın yapılamaz (md.40).

- ✓ 3 Mart 1925 tarih ve 431 sayılı yazıyla TC sınırları dışına çıkarılmış olanlarla 16 Nisan 1925 tarih ve 481 sayılı Af Kanunu'nun 3. maddesinde yazılı kişilerin gönderdikleri yazılan yayınlamak yasaktır (md.44).
- ✓ Gazete ve derginin sorumluları, bir devlet memuru ya da yetkili tarafından gönderilen cevapları yayınlamak zorundadır (md.48) (Resmi Gazete, Sayı 1867)

1933 yılında ülkenin tek yükseköğretim kurumu olan Darülfünun'da görev yapan yüz elli öğretim üyesinin üçte ikisinin görevine son verilmiştir. 1936 yılında parti teşkilatının devlet idaresi ile özdeş olduğunun açıkça deklere edilmesi sonucunda tüm üst düzey memurlar parti sorumlusu oldular ve ülke içinde sınıf kavramı baskın politikaların doğal sonucu olarak ortadan kalkmıştır (Keyder,2013,s128).

Savaş sonrası koşullarının merkezileştirdiği devlet ve onun izin verdiği biçimde gelişen milli burjuvazi, bürokrasi kökenli girişimci sınıf sayesinde 1940'lı yılların sonuna kadar sorunsuz işlemiştir. Bu çıkar birliği bir yandan devlet bürokrasisinin rahatlamasına ve merkezi otoritesini istediği gibi sürdürmesine yol açarken, diğer yandan devlet imkanlarını sınırsız kullanan ticaret burjuvazisinin güçlenmesine olanak sağlamıştır. Ekonomik anlamda güç kazanan sınıf, siyasal alana girişini ise çok partili yaşama geçiş ile sağlayacaktır.

2.1.3. Çok Partili, Çok Sınıflı Dönem

1946 yılında kurulan çok partili yapının en büyük sorunu seçimlerin yapılmasıydı (Öymen, 2011, s. 1). Ekonomik anlamda güçlü bir sınıf oluşmuş ve 1950 yılında seçimleri Demokrat Parti'nin üstünlüğü ile sonuçlanmıştır. Bu Türk siyasi hayatındaki ilk iktidar değişikliği olarak adlandırılabilir.

Tablo 4. 1950 Yılı Seçim Sonuçları

Parti	Başkanı	Oy Oranı	Aldığı Oy Sayısı	Milletvekili Sayısı
Demokrat Parti	Celal BAYAR	% 52,67	4,241,393	415
Cumhuriyet Halk Partisi	İsmet İNÖNÜ	%39,45	3,176,561	69
Millet Partisi	Yusuf Hikmet BAYUR	%3,11	250,414	1
Bağımsızlar	-	%4,76	383,282	2
Toplam		%100	8,051,650	487

Aynı zamanda ticaret burjuvazisinin iktidarı ele geçirmesi açısından da 1950 seçimleri siyasal hayatımızda önemli bir dönüm noktasıdır (Uzgel, 2013, s.118). Bu gelişme devlet – kapitalist sınıf ilişkilerinde yeni bir boyut oluşturmuş ve devlet – burjuvazi ilişkileri artık kapitalist toplumlara özgü bir hal almıştır (Keyder,2013,s105). DP iktidarı Boratav'ın ithal ikameci olarak adlandırdığı ve yüksek gümrük vergilerinin milli sanayi burjuvazisini iyice güçlendirdiği bir dönem olmuştur. Barkey'e göre bu dönem sadece sanayi burjuvazisini değil aynı zamanda gelirlerini arttıran küçük işletmeleri de hoşnut etmiştir (Barkey, 1990, s. 113). 1980'li yıllarda birbirine düşecek olan ticaret ve sanayi burjuvazisi bahsedilen dönemde bu tip bir mücadeleye girmemiştir.

Menderes Hükümeti o döneme kadar alışılanın dışında bir yaklaşımla Kamu İktisadi Kuruluşlarının tamamının özel teşebbüse devredilmesi gerektiğini söylemiştir. Marshall Kredileri ve uygulanan politikalar neticesinde bir malı ithal eden kişiler, o malın üreticisi konumuna gelmiştir. Yapılan devlet destekleri ve teşvikler ile tüccar sınıfı dev ekonomi burjuvazisine dönüştürmüştür. (Altun, 2009, s.25) Demirel bu dönemde devletin tüccardan sanayici yaratması sürecini;

“ Türkiye'nin girişimcileri çimento yapar hale gelmiştir, tekstili yapar hale gelmiştir. Ve otomobil sanayine başlanmıştır. FIAT fabrikasının temelini ben 1968'de attım. Özellikle İzmir, İstanbul ve Adana başta olmak üzere Türkiye'nin birçok yerinde bir taraftan devlet, bir taraftan girişimciler büyük bir hareket başlattı. Tüccardan sanayiciye dönüyor. Birçokları bana şikayet ediyor “Biz tüccardık sanayici yaptın bizi” diye. Sanayicilik böyle başladı. Evvela ikame olarak sanayi başladı”

sözleriyle aktarmıştır (Altun, 2009, s. 25).

DP'nin ve onun uyguladığı ekonomi politikalarının başlattığı ve 70'li yıllara kadar süren ekonomi politikaları sonucunda gücünü arttıran ve kendi istekleri doğrultusunda iç ve dış politika tutumları izlenmesini talep eden sanayi burjuvazisi, kendisini yaratan siyasal aygıtta hesap soracak konuma gelmiştir.

Bu gücü yaratan şüphesiz oluşun tekel piyasasıdır. 1976 yılında Türkiye'de 126 sektörün 73'ünde tekel oluşmuştur (Tekeli, 1983, s. 2394). 1962 yılında iki olan holding sayısı ise 1972 yılında 142 olmuştur (Kazgan, 1983, s. 2398). 1958 yılında çıkartılan Bankalar Kanunu ile şirketlere kendi bankaları üzerinden sınırsız kredi

kullanma hakkı tanınmıştır (Resmî Gazete, 2 Temmuz. 1958). Holdingler bir yandan elde ettikleri bu güçten bir hayli memnun iken, bir yandan da elde ettikleri avantajların tehlikeye girmesi yada çıkarlarına ters düşecek politikalar izlenmesi halinde kolektif hareket etme eğilimine girmiştir.

Sol görüşlü partiler, sendikalar ve aydınlar; holdinglerin devlet eliyle tekel kurmasını ve küçük esnafa yaşam şansı bırakmamasını eleştirirken, özel sektörün güçlü isimleri Batılı tarzda serbest ekonomiyi talep ederek, devletin dahil olduğu karma ekonomik sistemden şikayetçi olmaya başlamıştır (Altun, Ortak Akli Ararken: TÜSİAD'ın İlk On Yılı 1970-1980, 2009, s. 33).

Sanayi burjuvazisi birden bire bu denli güçlenirken 1960 yıllar bir diğer sınıf olan emekçi kesimi içinde hareketli geçmiştir. 1965 yılında yapılan seçimlerde Türkiye İşçi Partisi (TİP) 276.101 oy alarak mecliste 15 vekille temsil edilme hakkını elde etmiştir (tbmm.gov.tr). 1963 yılında çıkan Sendikalar Kanunu ile örgütlenme hakkının önündeki engeller kalkmış toplu sözleşme olanakları artmıştır. Tüm bu gelişmelerin sonucunda işçi sınıfı güç kazanarak ılımlı tutum izleyen Türk-İş'in yanında Devrimci İşçi Sendikaları Konfederasyonu (DİSK) kurulmuştur (Altun, Ortak Akli Ararken: TÜSİAD'ın İlk On Yılı 1970-1980, 2009, s. 41). Hem işçi hem de işveren sınıfın büyümesi ve sermayenin devlet ile yakın teması ülkede sıklıkla çıkar çatışmalarının oluşmasına yol açmıştır. 70'li yıllar Vehbi Koç'un anılarında kaos yılları olarak aktarılmaktadır. Vehbi Koç bu döneme ilişkin görüşlerini;

“Benim için 1973-1980 arası bir kabustur. Bu dönemde üç başbakan tarafından yedi hükümet kurulmuştur. Hiçbir partinin tek başına iktidara gelemeyeceği anlaşılınca bağımsız adaylara ve küçük partilere akla hayale gelmeyecek teklifler yapıldı. Plan program unutuldu. Politik çıkar uğruna hesapsız işler yapıldı. Döviz olmadığından ithalat yapılırken şüpheli yollara ve karaborsaya başvuruldu. Devlet dairelerine politik tayinler yapıldı. İktidara gelen hükümetler KİT'lere adamlarını yerleştirdi. Ortak Pazar ile ilişkilerin beş yıl süre ile dondurulması aleyhimize oldu. Biz iç siyasi kavgalarla uğraşırken dış ticaret açığımız hızla büyüdü. Vergi kaybı had safhadaydı, herkes bürokrasiden şikayetçiydi” (Vehbi Koç, 1987, s.60)sözleriyle aktarmıştır.

1970'li yıllarda görünen istikrarsız iç ve dış politik görünümün rahatsız ettiği ülkenin önde gelen sanayicileri seslerinin etkin bir biçimde duyurulabilmesi amacıyla bir araya gelmiş ve toplumsal refahı özel teşebbüs aracılığıyla arttırmak için 2 Nisan 1971 tarihinde Türkiye Sanayiciler ve İş Adamları Derneği'ni kurmuştur (Yalçındağ, 2005, s. 14).

1980'li yıllara gelindiğinde ise Türkiye'de sınıf bilincine ulaşmış bir burjuvazi ile daha çok tarihsel özelliklerin mirası olan güçlü bir bürokrasi mevcuttur. 1970'li yıllarda Koç'un aktardığı bunalımları yaşayan sanayi burjuvazisi bu dönemden hegomon bir sınıf olarak çıkmayı başarmıştır (Uzgel, 2013, s.124). Döneme damgasını vuran olay ise şüphesiz askeri ihtilaldir. Darbe sonucunda ortaya çıkan askeri yönetim izlediği ekonomik politikalar, işçi – işveren ilişkilerine bakışı ve bazı dış politika uygulamaları ile burjuva sınıfının istekleri doğrultusunda hareket etmiştir. Sendikal hakların kısıtlanması, ihracata dayalı ekonomi politikalarının tercih edilmesi, ABD ve Yunanistan ile ilişkilerin iyileştirilmeye çalışılması, AT'na üyelik için kararlı bir tutum izlenmesi uzun vadede burjuvazinin taleplerini karşılar niteliktedir (Uzgel, 2013, s.125). Dönemin TÜSİAD başkanı derneğin darbeyi desteklediğini bildirmekten çekinmezken (TUSİAD,1981, s5-11). Vehbi Koç, Evren'e gönderdiği mektupta anarşistlerin derhal cezalandırılması gerektiğine vurgu yapmış ve mektubunu “emrinize amadeyim” sözleri ile bitirmiştir .

SONUÇ

Türkiye'de ekonomik seçkin sınıfının oluşum sürecine bakıldığında genel olarak küresel gelişimlere eklemlenme eğilimi göze çarpmaktadır. Osmanlı döneminde ayan sınıfı ile saltanat arasındaki mücadelede devlet idaresinin desteğinin alınmaması halinde burjuva sınıfının başarılı olamayacağı anlaşılmıştır. Bu başarısız ilk girişimin ardından oluşan sınıf ya doğrudan siyasal sınıfın içinden gelmiş ya da siyasal sınıf eliyle yaratılmıştır. Devlet eliyle yaratılan bu seçkin sınıfın oluşumunda büyük bir pay da şüphesiz küresel piyasalara aittir. Tüm dünyada devletçi ekonomilerin zayıflamaya başlaması, Türkiye'de de liberal politikalar izlenmesine ve devletin ekonomi üzerindeki doğrudan müdahalesinin azalmasına yol açmıştır. Ancak buna karşın merkezi otorite kültürü çok köklü olan Osmanlı'da ve onun ardından aynı geleneğe dayanan yeni Cumhuriyet'te bu akıma karşı bir dirençle karşılaşmıştır. Bu direncin sonucunda batıda yaşanan devletin ekonomiden çekilmesi akımı, Türkiye'de siyasal sınıfın ekonomiye dahil olması ya da devlet eliyle burjuva sınıfının yaratılmasına neden olmuştur. Devletin ekonomi alanından çekilmesi serbest piyasa koşullarıyla değil devlet eliyle gerçekleştirilmiştir. Bu nedenle Türkiye'de ekonomik seçkin sınıfın devlet ile ilişkileri batılı örneklerine göre farklılıklar göstermektedir.

Batılı örneklerde gözlenen siyasi – ekonomik elit arasındaki keskin çatışma, ülkemizde daha ziyade işbirliği olarak ortaya çıkmaktadır. Kıbrıs müdahalesi sonrası ambargonun kaldırılmasında işadamlarının oynadığı aktif rol bunun en iyi örneklerinden biridir. İş adamları derneklerinin kuruluşlarında temel örgütlenme nedeni de devlet politikalarına karşı bir arada durmaktan ziyade, işçilerin örgütlenmesine karşı bir arada durmaktır.

KAYNAKÇA

- Açıkel, F. (2009). TBMM Milletvekili Veritabanı Oluşturulması ve Siyasal Seçkin/Milletvekilleri Profili Çalışması. Ankara: Ankara Üniversitesi.
- Altun, M. (2009). Ortak Akli Ararken: TÜSİAD'ın İlk On Yılı 1970-1980 . İstanbul: Doğan Yayıncılık.
- Bali, R. N. (2004). Tarz-ı Hayat'tan Life Style'a Yeni Seçkinler. İstanbul: İletişim Yayınları.
- Barkey, H. (1990). The State and the Industrialization Crisis in Turkey. Boulder: Westview Press.
- Buğra, A. (2013). Devlet ve İşadamları. İstanbul: İletişim Yayınları.
- Genç, M. (2000). Osmanlı İmparatorluğunda Devlet ve Ekonomi. İstanbul: Ötüken Neşriyat.
- İnalçık, H. (1959). Osmanlılar'da Raiyyet Rüsümü. Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi.
- Kadioğlu, A. (1996). The Paradox of Turkish Nationalism and the Construction of Official Identity. Middle Eastern Studies, 2 (32).
- Kazgan. (1983). Büyük Sermaye Gruplarının Türkiye Ekonomisinde Yeri. Cumhuriyet Dönemi Türkiye Ansiklopedisi. içinde
- Keyder, Ç. (2013). Türkiye'de Devlet ve Sınıflar (18. Baskı b.). İstanbul: İletişim Yayınları.
- Kurmuş, o. (1979). 1916 ve 1929 Gümrük Tarifeleri Üzerine Bazı Gözlemler. ODTÜ Gelişme Dergisi (Özel Sayı).
- Mazıcı, N. (1987). 1930'A KADAR BASININ DURUMU VE 1931 MATBUAT KANUNU. 01 10, 2015 tarihinde <http://dergiler.ankara.edu.tr/dergiler/45/809/10292.pdf> adresinden alındı
- Önsöy, R. (1982). Türk Alman İktisadi Münasebetleri (1871-1914). Ankara
- Öymen, A. (2011, Şubat 27). 1950'den 2009'a seçimlerimiz... Radikal Gazetesi .
- Tekelli, İ., & İlkin, S. (2000). Türkiye ve Avrupa Birliği III Ulus Devletini Aşma Çabasındaki Avrupa'ya Türkiye'nin Yaklaşımı. Ankara: Ümit Yayıncılık.
- TÜSİAD Görüş Dergisi
- Uzgel, İ. (2004). Ulusal Çıkar ve Dış Politika (1 b.). Ankara: İmge.
- Varnava, P. (1997). Kıbrıslı Rum ve Türklerin Ortak İşçi Mücadeleleri Tarihten Olaylar. (T. Haranas, Çev.) Lefkoşa.